

**ФОЛЬКЛОРНЕ Й ІНДИВІДУАЛЬНО-
АВТОРСЬКЕ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛІНИ
КОСТЕНКО «ДУМА ПРО БРАТІВ
НЕАЗОВСЬКИХ»**

У статті виконано комплексний аналіз літературної ономастики поеми Ліни Костенко «Дума про братів неазовських». Вимог ливий добір онімів та включення їх у належні контексти робить власні назви одним з найважливіших компонентів твору й дійовим художнім засобом.

Ключові слова: літературна ономастика, ономастичний простір, художні функції власних назв, онім, антропонімія, топонімія.

Творчість видатної сучасної української поетеси Ліни Костенко є об'єктом багатьох літературознавчих та лінгвістичних студій. А от власне ономастичних досліджень вкрай мало. Набутки ж одного з найвизначніших майстрів поетичного слова в царині онімії незаперечні й можуть слугувати яскравим прикладом величезної потуги власних назв у творенні художнього тексту і, певна річ, у формуванні індивідуального, неповторного авторського стилю. Спробуємо аргументувати цю думку на прикладі ономастичних досягнень Ліни Костенко у драматичній поемі «Дума про братів неазовських».

Як і «Сніг у Флоренції», датований 1983 – 1985 рр., «Дума про братів неазовських» теж має дату: 1984 р. Поеми творилися одночасно, що не зашкодило авторові знайти для них принципово різні ономастичні розв'язання. У «Думі» – ніяких роздвоєнь і переливів. Могутнім, монолітним, відлитим з металу характерам трьох «братів неазовських» відповідає спосіб їх позначення – вони іменуються безваріантно: **Павлюк** (10 раз), **Томиленко** (12 раз), **Сахно Черняк** (теж 12 раз). Так вони іменуються і в ремарках, і в репліках. Так і в технічних позначеннях їх мовних партій, які тут, зрозуміло, не враховані (їх від 32 у Павлюка до 44 у Сахна Черняка).

Ось гетьман **Іван Сулима**, з яким Павлюка вже раз возили до Польщі на страту, згадується в поемі лише тричі – і перший раз він іменується повно: **Іван Сулима**, другий – тільки **Іван**, третій – тільки **Сулима** (Костенко, 183, 192). А **Сахно Черняк** ні разу не фігурує тільки з одним компонентом свого двочленного іменування. Є лише графічний варіант – двічі ужите написання великими літерами **САХНО ЧЕРНЯК** (разом з прилеглим текстом) у місцях, що потребують особливого виділення (Костенко, 199, 200).

А варіацій іменувань поетеса при потребі могла б дібрати багато. І не лише типу наведених різновидів іменування **Іван Сулима**. Річ у тім, що в I пол. XVII ст. (а безпосередня дія поеми відбувається ранньою весною 1638 р.) прізвищ як особливого антропонімічного класу ще не існувало [7, 182 і наст.; пор. ще 3, 10 – 16]. Уживані були двочленні антропоформули, що поєднували особове ім'я та додаткове іменування, яке могло бути прізвиськом (легко змінювалось) чи патронімом (іменем по батькові). Так, Т. Шевченко писав про **Острияницю**, а М. Гоголь – про **Остриянина**, а то про ту ж людину, відомого гетьмана. І обидва варіанти правильні, бо свідчаться історією. Увівши в текст своєї поеми уривок з Львівського літопису, що дав поштовх до створення поеми, Л. Костенко змушена була (єдиний раз!) ужити не обраний нею варіант: *«того то Павлюка, і Василя Томашика, і Сахна Черняка»* (Костенко, 199). Але вона не змінювала додаткового іменування **Томашик** на **Томиленко**, як то вважає Г. Кошарська [5, 105]. Іменування цього видатного козацького діяча Томиленко теж засвідчене текстами [2, 225]. Василь Томиленко був старшим у реєстровому козацтві [1, 318].

Поетеса взагалі не змінювала іменувань довільно, а обирала з існуючого. І обирала вдало. **Томиленко** – патронім від староукраїнського язичницького імені **Томило**, засвідченого джерелами й відомого в жіночій подобі Томила, Таміла досі [8, 183]. Форма ж **Томашик**, переорієнтована на християнське ім'я **Томб**, рідкісний нині фонетичний варіант імені **Хома** [8, 108], має кваліфікуватися як жартівливе похідне від додаткового іменування **Томиленко: Томило – Тома – Томаш – Томашик**, пор. **Іван – Івась – Івасик**. А які тут жарти: на страту везуть...

Так само й іменування **Павлюк** не просто бралоя, а добиралося. Офіційне іменування цього преславного гетьмана **Павло Бут** [2, 224]. Народ утворив від його імені (а не додаткового іменування) меліоративну форму **Павлюк**, що існувала паралельно із згрубілою – **Павлюга**. Тільки так, **Павлюга**, іменується гетьман в «Истории русов» [4, 52 – 53]. Поетеса взяла оптимальний для задуму варіант, а

непросто повторила форму «Львівського літопису». При потребі могла б і не повторити, як зробила то з **Томашиком**.

Текстова безваріантність іменувань «братів неазовських» засвідчує і їх незламність, і – фольклорні засади побудови ономастичного простору поеми. Саме у фольклорних текстах усталене іменування (і ширше – усталена номінація) тяжіє до безваріантності. Так само без варіацій тричі згадується ще один уславлений пров ідник козацьких походів та повстань – **Наливайко** (1560 – 1597). Його, як і Сулиму та Павлюка, теж видали полякам свої: «*Оце такі і Наливайка видали. | І вас під Боровицею вони ж»* (Костенко, 193).

Розглянутим вичерпується, власне, вся антропонімія поеми. Згадується ще **Кобзар**, що виконує думу про азовських братів. Поетеса зіставляє його з **Перебендею**, подаючи характерне уточнення:

«*Може, він такий – як Перебендя пензля Іжакевича»* (Костенко, 190). Запроваджений поетесою

Кобзар, таким чином, ніби стає **Перебендею**, узявши це ім'я від назви картини І. Іжакевича «Перебендя», тобто від ідеоніма. А цю могутню, хоч і з елементами сентиментальності, картину створено за мотивами поеми Т. Шевченка «Перебендя» (лише у Шевченка «*Він усюди вештається | Та на кобзі грає»*, а у Іжакевича – на бандурі, як, зрештою, і в Ліни Костенко). А Шевченко ж сам – **Кобзар**, це його всенародне ймення. Ось так асоціативне онімічне коло й замкнулось.

Ще одне таке асоціативне коло утворює **Дон-Кіхот Ламанчський**, що застряв у вітряку. Тут асоціація – з учинком, а точніше – з характером Сахна Черняка [6, 217].

Зовсім не згадуються, не іменуються ті, що везуть героїв на страту. Антитеза має не соціально-політичне, а етично-філософське скерування, має фольклорний керунок – на азовських братів. Утворений Ліною Костенко відтопонімний прикметник **неазовські** (брати) – чи не найбільший ономастичний здобуток твору. Власне, й вихідний зворот брати азовські теж утворений поетесою. У жодному з варіантів відомої думи його немає. Поетеса запровадила в текст поеми назву думи з цим прикметником: «*уривки того стогону, що зветься ДУМОЮ ПРО ТРЬОХ БРАТІВ АЗОВСЬКИХ»*

(Костенко, 197). Але назву цю сконструювала, відповідно до свого поетичного задуму, вже сама авторка. Пор. згадку в іншому місці: «*Це – старовинна ДУМА ПРО БРАТІВ, КОТРІ ТІКАЛИ З ГОРОДА АЗОВА »* (Костенко, 189). Ця фактична й трансформована назва фольклорної думи – разом із зазначенням джерела побудови сюжету твору: «**ЛІТОПИС ЛЬВІВСЬКИЙ**» (Костенко, 199), «у *«Львівському літописі»* (Костенко, 200) – уся ідеонімія поеми.

Прикметник **азовський** наділений у поемі своєрідним, індивідуально-авторським значенням. Це ж не про мешканців турецької фортеці Азова: «*Як із землі турецької | Та із віри бусурманської | з города Озова, з тяжкої неволі | Три брати утікали»* (ГЕУН, 37). Прикметник **азовський** має не географічну, а

фольклорну, джерельну адресацію, вказуючи на братів – персонажів думи, що описує, як двоє кінних полишили на вірну смерть рідного третього брата, бо не мав коня. Прикметник **азовський** набуває якісного, оцінного сенсу. Сенс той заперечується прикметником **неазовський**. Ось етапи його появи:

Програміст, «людина вже наступного століття», отже – ХХІ-го, говорить: «*Про братів азовських складено думу, а про нього ні?!»* (Костенко, 200). Томиленко, людина ХVІІ ст., чітко формулює опозицію: «*Ми ж не брати азовські»* (Костенко, 199). І нарешті, Ліна Костенко, поетеса ХХ ст., запроваджує заголовок твору: «**Дума про братів неазовських**». Заперечний прикметник **неазовський** ужито лише тут. Прикметник цей – бездоганно вмотивоване текстом і водночас сміливе дериваційно, майже неймовірне утворення, подібне, за ступенем новизни, до іншого відтопонімного новотвору Ліни Костенко – іменника **дніпровість**.

У поемі Л. Костенко щедро цитує зазначену думу, запроваджуючи її навіть у розгорнуте визначення жанру свого твору: «*Драматична поема, старовинний мотив якої звучить то тихше, то голосніше, залежно од вітрів історії»* (Костенко, 177). І доречніше говорити не про цитати, а про переспіви, оперті на різні варіанти фольклорної думи, пор. коливання в передачі ойконіма: «*Із города Азова не великі тумани вставали, | Три брати рідненькі із города Азова, із тяжкої неволі утікали»* (Костенко, 189) – «*Буде озовська орда доганяти, | Буде упень сікти-рубати, | Назад у Озов-город завертати»* (Костенко, 190). Згадано й майже всю топонімію фольклорної думи: «*На Муравський шлях виїжджати»* (Костенко, 192), «*Вийшов він на Савур-могилу»* (Костенко,

196).

У поемі – своя топонімія, що вириває у розмовах-спогадах братів неазовських. І вона не протирічить фольклорній, вписується в неї. Пор. особливо конструкцію з постпозицією апелятива: «*як ви **Кодак-фортецю** здобували»* (Костенко, 192), пор. ще «*на **Січ** подався **Низову**»* (Костенко, 192) «*та як ударив знов із **Запоріжжя!**»* (Костенко, 183), «*через усю **Вкраїну**»* (Костенко, 182). Згадуються й дві битви під Черкасами в грудні 1637 р., що знаменували кінець Павлюкового повстання: «*Шість тисяч під **Кумейками** лягло»* (Костенко, 182), «*Із города **Боровиці** (Черкаська область) то не тумани великі вставали»* (Костенко, 203) – останнє з комп'ютерної, дещо фарсованої «думи» про Сахна Черняка.

А відповідником фольклорного Муравського шляху в поемі стає небесний **Чумацький Шлях**, названий перифрастично: «*Он **срібний шлях чумацької гризоти...**»* (Костенко, 195). І сам віз, яким везуть братів неазовських на страту і який підкреслено часто номінується у творі – «*На місці їде **віз**, і все з ним розминається – дерева, люди, обрії, зірки...*» (Костенко, 180), «*І знову з **пільми проявився віз**»* [8, 210], – теж одержує свою зоряну паралель: «*Над ними ніч. І чорна сфера неба – зірки...*

Волосожар... Великий Віз» (Костенко, 195). І далі, вже не в ремарці, а словами Сахна Черняка:

«*Великий Віз... А там оно **Малий**... | ... | все їдем, їдем, їдем по землі, | а мов на місці – під тим самим*

Возом» [8, 195]. Як чітко (але не нав'язливо, тонко відтворюючи можуть події без апофеозної патетики) перегукується з цим фразою, якою починається й кінчається поема: «*На місці їде **віз**»* (Костенко, 180, 202)!

Це, власне, вся онімія поєми. Ще є щось із теонімії: «*їще **господь** (у «Вибраному» – **Господь**) зласкавився над нами»* (Костенко, 182), «*Приснивсь **Іуда**»* (Костенко, 201), у тім числі контекстуальної, адекватної темі: «*З **віконця хати** виглянула **смерть**»* (Костенко, 194). Обійшла тут Ліна Костенко і без так охоче вживаної нею античної теонімії, і без багатьох інших ономастичних засобів. У поетеси немає інших творів, де б онімія використовувалась так мало, так економно. Це відповідає фольклорній настанові, відповідає героїчній розповіді про велич душі. Полярна скерованість супроти конкретного фольклорного твору виражається в межах фольклорної поетики – звісно, з костенківськими її корективами. Ці корективи, зокрема, скеровані й на посилення стилістичної ролі ужитих у поемі власних назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – К. : Глобус, 1997. – Т. 1. – 231 с.
3. Зинин С. И. Антропонимический мир Гринландии: Имена собственные в произведениях А. Грина / С. И. Зинин // Восточнославянская ономастика: Исследование и материалы. – М. : Наука, 1979. – С. 317–329.
4. История Русовъ или Малой России. – К. : Дзвін, 1991. – 261+45 с.
5. Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності / Г. Кошарська. – К. : Academia, 1994. – 165 с.
6. Панченко В. М агічний кристал. Сторінки історії українського пись менства / В. Панченко. – Кіровоград, 1995. – 234 с.
7. Попова І. С., Олійник Н. П. Про один аспект використання власних імен у художньому тексті / І. С. Попова // Питання сучасної ономастики. VII Всеукраїнська ономастична конференція. Статті та тези. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 157–158.
8. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник / [ред. В. М. Русанівський]. – 2-е вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1996. – 335 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГЕУН – Героїчний епос українського народу . Хрестоматія. — К. : Либідь, 1993. — 431 с. Костенко – Костенко Л. Сад нетанучих скульптур . — К. : Рад. письменник, 1987. — 207 с

REFERENCES

1. Doroshenko D. (1997). *Narys istoriyi Ukrayiny* [Sketch of the History of Ukraine, vol. 1]. Kyiv, Globus Publ., 231 p.
2. Golobutskyi V. (1994). *Zaporoz'ke kozatstvo* [Zaporozhye Cossacks]. – Kiev, Vyscha Shkola Publ., 539 p.
3. Bell (1991). *Istoriya Rusov ili Maloi Rossii* [The History of Rusov or Small Russia]. Kiev, Dzvin Publ., 306 p.

4. Kosharska G. (1994). *Tvorchist' Liny Kostenko z poglyadu poetyky ekspresyvnosti* [Lina Kostenko's creativity from the point of view of expressivity poetics]. Kiev, KM Academia, 165 p.
5. Panchenko V. (1995). *Magichnyi krystal. Storinky istoriyi ukrayins'kogo pys'menstva* [Magical crystal. Pages of history of the Ukrainian writing]. – Kyrovograd, 234 p.
6. Popova I. S., Olijnyk N. P. (1997). *Pro odyn aspekt vykorystannya vlasnykh imen u khudozhyomu teksti* [About one aspect of use of proper names in the art text]. *Pytannya suchasnoyi onomastyki. Vseukrayins'ka onomastychna konferentsiya. Stati ta tezy* [Questions of modern onomastics. Whole-Ukrainian onomastic conference. Articles and theses]. Dnipropetrovsk, pp . 157-158.
7. Skrypnyk L. G., Dzyatkivs'ka N. P. (1996). *Vlasni imena lyudei: slovnyk-dovidnyk* [Proper names: Dictionary - reference]. Kiev, Naukova dumka Publ., 335 p.
8. Zinin S. V. (1979). *Antroponimicheskii mir Grinlandii. Imena sobstvennyie v proizvedeniyakh A. Grin* [Antroponimic world of Greenland: Proper names in A. Gryn's works]. *Vostochnoslavyanskaya onomastika. Issledovaniya i materialy* [East and slavic onomastics: Researches and materials]. Moscow, Nauka Publ., pp . 317-329.

In the article complex analysis of literary onomastics in poem by Lina Kostenko «Duma pro brativ nezovsjkyh». Careful choice of names and their introduction into proper contexts makes proper names one of the most important components of the text as well as a powerful artistic means.

Key words: literary onomastics, onomastic space, artistic functions of proper names, onym, anthroponymy, toponymy.